

UNIVERSITATEA „BABEȘ–BOLYAI” CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE TEOLOGIE REFORMATĂ ȘI MUZICĂ
ȘCOALA DOCTORALĂ „ECUMENE”

Istoria instituțională a Protopopiatului Reformat Mureș în perioada interbelică

TEZĂ DE DOCTORAT

CONDUCĂTOR ȘTIINȚIFIC:
PROF. DR. BUZOGÁNY DEZSŐ

DOCTORAND:
BEREKMÉRI ÁRPÁD RÓBERT

CLUJ-NAPOCA
2022

CUPRINS

Întroducere	9
Alegerea temei	9
Delimitarea/limitele/structurarea temei	10
Istoricul cercetării	12
Sursele și metodică cercetării	14
Mulțumiri	16
1. Protopopiatul Reformat Mureș (sec. XVI–1919)	18
1.1. Formarea protopopiatului	18
1.2. Organizarea protopopiatului	20
1.3. Protopopiatul Mureș din secolul al 17-lea până în 1919	21
2. Organizarea protopopiatului.....	26
2.1. Locul protopopiatului în cadrul instituțiilor ecleziastice	26
2.2. Adunarea protopopială	28
2.2.1. Convocarea	29
2.2.2. Componența și președintele	31
2.2.3. Ordinea de zi și a dezbaterilor în cadru adunării	33
2.3. Alegerea dregătorilor protopopiali	37
2.3.1. Protopopul	38
2.3.2. Prim curatorul și curatorii	39
2.3.3. Prim notarul bisericesc și laic	41
2.3.4. Ajutor notar bisericesc și laic	42
2.3.5. Prim procurorul și ajutorul de procuror protopopial	43
2.3.6. Auditori	43
2.3.7. Casierul protopopial	44
2.3.8. Referenți școlari	44
2.3.9. Referenți misionari	45

2.3.10. Referentul tehnic	46
2.3.11. Arhivarul și bibliotecarul protopopial	46
2.3.12. Consilierii protopopiali	46
2.3.13. Judecători ai comitetului protopopial	48
2.3.14. Reprezentanții episcopali	50
2.3.15. Membrii comitetului	52
2.4. Consiliul protopopial	53
2.4.1. Președintele și membri	54
2.4.2. Atribuții și regulamente	57
2.5. Judecătoria protopopială	60
2.6. Vizitațiunea canonică	
2.6.1. Reglementarea vizitațiunii	62
2.6.2. Pregătirea vizitațiunii	65
2.6.3. Desfășurarea vizitațiunii	66
2.6.4. Locul și data vizitațiunii	68
2.6.5. Comitetul de vizitațiune	71
2.6.6. Problemele principale abordate prin vizitațiune	72
2.7. Dregătorii eparhiali	76
2.7.1. Protopopul	76
2.7.2. Prim curatorul și curatorii	80
2.7.3. Prim notarul bisericesc și laic	82
2.7.4. Ajutor notar bisericesc și laic	84
2.7.5. Prim procurorul și ajutorul de procuror protopopial	85
2.7.6. Auditori	86
2.7.7. Casierul eparhial	87
2.7.8. Referenți școlari	87
2.7.9. Referenți misionari	88
2.7.10. Referentul tehnic	89

2.7.11. Arhivarul și bibliotecarul	90
2.7.12. Responsabil cu împărțirea presei	90
Rezumat	90
3. Vizitațiunea generală	93
3.1. Pregătirea vizitațiunii	95
3.2. Comitetul de vizitațiune	97
3.3. Primirea vizitațiunii	97
3.4. Deplasarea, masa, cazarea, manifestări	98
3.5. Desfășurarea vizitațiunii	99
3.6. Efectul vizitațiunii	104
Rezumat	105
4. Problemele administrative	108
4.1. Divizarea Eparhiei Reformate Mureș	108
4.2. Statutul parohiilor (organizarea de parochii, afilieri și anexări)	110
4.3. Probleme de personal	111
4.3.1. Înființarea și vacantarea funcțiilor	112
4.3.2. Ocuparea funcțiilor	115
4.3.3. Încorporări	121
4.3.4. Pensionări, decese, văduve și orfani	121
4.3.5. Ocupațiile complementare ale preoților și învățătorilor	123
4.4. Regulamentul slujbei	124
4.4.1. Slujba	124
4.4.2. Reforma slujbe	126
4.4.3. Împărtășania și botezul	128
4.4.4. Cununia, înmormântarea, confirmarea	131
4.4.5. Locul slujbei	134
4.5. Viața religioasă	134
4.5.1. Viața morală	135

4.5.2. Obiceiuri contrare învățăturilor reformate	136
4.5.3. Tregeri la alte religiii, reveniri	137
4.5.4. Sectele	140
4.5.5. Concubinaje	141
4.5.6. Donații	142
4.5.7. Dăruială	143
4.6. Misiunea internă	143
4.6.1. Rapoarte de misiune internă	145
4.6.2. Comitetul de misiune internă	147
4.6.3. Școala de duminică	148
4.6.4. Slujbe pentru copii	152
4.6.5. Rugăciunie școlară	153
4.6.6. Slujbe pentru familii, vizitarea familiilor.....	153
4.6.7. Cercuri de biblie	154
4.6.8. Seri religioase și recitări	155
4.6.9. Asociații de tineret, alianțe (IKE, asociația fetelor)	157
4.6.10. Asociația femeilor	160
4.6.11. Asociația bărbaților	163
4.6.12. Consfătuirea pastorilor și învățătorilor din eparhie	163
4.6.13. Coruri	164
4.6.14. Biblioteci	165
4.6.15. Difuzarea presei	166
4.6.16. Îngrijirea bolnavilor și a nevoiașilor	167
4.6.17. Misiune în diasporă	168
4.6.18. Conferințe, sărbători	169
Rezumat	173
5. Probleme de drept administrativ și disciplinare	175
5.1. Spețe de drept administrativ	176

5.1.1. Plângeri din cauza alegerilor	177
5.1.2. Probleme legate de plăți, recompense	178
5.1.3. Abateri financiare	181
5.2. Probleme disciplinare	181
5.2.1. Preoți	183
5.2.2. Învățători, învățători de cantori/cântăreți, cantori/cântăreți	188
5.2.3. Curatori, presbiteri, credincioși	191
5.2.4. Probleme disciplinare colective	192
Rezumat	194
6. Probleme școlare	196
6.1. Dezvoltarea educației în Protopopiatul Mureș	196
6.2. Legile educației	198
6.3. Situația educației până în 1920	199
6.3.1. Școli	200
6.3.2. Procesul educativ	201
6.3.3. Inspecțiile școlare, donații, premieri	204
6.4. Educația confesională după 1920	205
6.4.1. Măsurile discriminatorii ale statului român	205
6.4.2. Biserica reformată și căutarea soluțiilor	206
6.4.3. Școlile confesionale	207
6.4.4. Învățători/învățătoare	211
6.4.5. Elevii și educația	217
Rezumat	221
7. Rezumat și concluzii	223
Anexe	225
1. Ordinea de zi a ședinței Protopopiatului Reformat Mureș din 8 iunie 1927	225
2. Ordinea de zi a ședinței ordinare a Protopopiatului Reformate Mureș din 20 februarie 1928	227
3. Ordinea de vizitațiune canonică episcopală în Câmpie cu începere din 4 mai 1927	229

4. Situația școlilor de duminică, 23 iunie 1928	230
5. Lista nominală a conducerii și a alegătorilor Asociației de femeie a Protopopiatului Reformat Mureș	232
6. Invitație	234
7. Către domnul notar general prearespectat Vásárhelyi János, Cluj	236
8. Regulamentul și Îndrumările ale Protopopiatului Reformat Mureș	238
9. Lista nominală a preoților Protopopiatului Reformat Mureș în anul 1922	253
10. Lista nominală a reprezentanților laici ai Protopopiatului Reformat Mureș în anul 1922	256
11. Situația școlilor confesionale și a învățătorilor din Protopopiatul Reformat Mureș (1924)	258
12. Situația școlilor confesionale și a învățătorilor din Protopopiatul Reformat Mureș (posibil 1924)	262
13. Situația cadrelor didactice din Protopopiatul Reformat Mureș în anul școlar 1925/1926	267
14. Raport al referentului pentru educație despre situația școlilor primare din Protopopiatul Reformat Mureș în anul școlar 1923/1924	272
Situație rezumativă asupra impozitului școlar universal pe anul școlar 1923-24	275
Impozitul bisericesc în parohiile fără școli confesionale	279
15. Situație despre bugetele școlilor beneficiare de ajutor de stat în anul școlar 1926/27. Protopopiatul Reformat Mureș, Cercul de auditare de Jos	283
16. Raport al prim notarului	285
17. Raport al prim notarului	295
18. Raportul protopopului 1927	300
19. Vizitațiunea canonică (1933)	301
20. Vizitațiunea canonică (1934, Câmpie)	335
21. Raportul protopopului pe anul 1928-1929	364
22. Proces-verbal al conferinței preoților Protopopiatului Reformat Mureș, ținută în sala de festivități/aula Colegiului Reformat pe data de 22 februarie 1929	377
Bibliografie	413

Cuvinte cheie: protopopiat, adunare protopopială, ședință de consiliu, vizitațiunea canonică, judecătorie protopopială, dregători, probleme administrative, probleme disciplinare, probleme școlare.

Rezumat

În anul 2003, din însărcinarea Asociației Societatea Maghiară de Cultură din Transilvania, am început activitatea de cercetare la Budapesta, în Arhiva Institutului și Muzeului de Istorie Militară. Munca mea deloc facilă a fost supervizată și coordonată de istoricii militari Szabó Péter și Illésfalvi Péter. Aria mea de interes s-a focusat cu precădere pe teme din domeniul istoriei militare: operațiuni militare, instrucția ofițerilor aflați în rezervă, istoricul unităților militare – mai exact Divizia 27 Infanterie Ușoară Secuiescă a Armatei Regale Ungare din Târgu-Mureș. Rezultatele cercetărilor au fost publicate în articole, studii și cărți. Ulterior m-am aplecat și asupra istoriei căpitaniei de scaun a vitejilor din comitatul Mureș-Turda.

Între timp am devenit angajat al Arhivei de Colectare din Târgu-Mureș a Eparhiei Reformate a Ardealului. „Propietarul” unui material documentar deosebit de bogat. Deoarece posibilitățile din Budapesta erau limitate, la îndemnul arhiviștilor Sipos Gábor și Pál-Antal Sándor, am început să folosesc avantajele oferite de locul de muncă. Ca urmare am început să public lucrări legate de congregație, personalități și educație/sistemul educativ. Lucrarea privind istoria instituției sociale din Târgu-Mureș din perioada principatului, cu toate că pentru mine a reprezentat o bornă de hotar în domeniul cercetării istoriei bisericii, în același timp a scos în evidență anumite dificultăți care mi-au dat senzația că nu reușesc să stăpânesc întrutotul tematica abordată. Aceasta s-a datorat, pe de o parte orientării ariei mele de interes până atunci spre istoria contemporană, iar pe de alta lipsei unor persoane avizate de la care să primesc indicații și sfaturi competente.

În anul 2011 am realizat biografia protopopului Tótfalusi József, în anul 2014 am prezentat o comunicare la Debrecen despre clopotele rechiziționate din Protopopiatul Reformat Mureș. În acest moment mi-a fost suscitată interesul pentru istoria protopopiatului din perioada interbelică. La recomandarea colegului meu arhivist Ósz Sándor Előd, am parcurs fondul documentar al protopopiatului, iar pe baza materialelor depistate am început să public studii. În

această etapă un ajutor prețios am primit din partea profesorilor Buzogány Dezső și Kolumbán Vilmos, care au sprijinit publicarea studiilor și m-au îndemnat să-mi continui cercetările.

Având în vedere toate cele prezentate, în anul 2016, am decis împreună cu profesorul Buzogány Dezső ca tema dizertației să fie istoria instituțională a Protopopiatului Reformat Mureș din perioada interbelică. Alegerea temei a fost în același timp și o provocare deoarece, după cunoștințele noastre, pentru această perioadă nu a apărut o lucrare de asemenea factură, astfel că prin publicarea prezentei lucrări încercăm să umplem un gol în istoriografia problemei, totodată fiind conștienți de responsabilitatea unui asemenea demers.

Perioada poate fi foarte bine delimitată

Cu intrarea în vigoare a prevederilor Tratatului de la Trianon a început administrația românească, care a ținut până în anul 1940, la al doilea Arbitraj de la Viena. Tema noastră se intercalează între cele două evenimente istorice determinante.

Intenția noastră nu a fost să realizăm o monografie a protopopiatului. În prezenta teză tratăm **organizarea și funcționarea instituțională** a protopopiatului din perioada interbelică. Cu toate că în acest domeniu statutul protopopiatului din anul 1868 poate fi considerat determinant, pentru o mai bună privire în ansamblu, am optat pentru delimitarea arătată mai sus.

Până în anul 1920, în esență, organizarea protopopiatului s-a finalizat, iar funcționarea și îndatoririle instituțiilor s-a clarificat. Schimbarea regimului politic a creat o situație specifică cu care conducerea bisericii nu s-a mai întâlnit. Instituțiile protopopiatului, dregătorii și funcționarii trebuiau să-și exercite îndatoririle adaptate noii situații. Din această cauză, în această perioadă, dinamica lor este mai proeminentă decât, de exemplu, în perioada premergătoare Primului Război Mondial. În primul rând am cercetat problemele cu care s-au confruntat instituțiile protopopiatului, care au fost elementele declanșatoare, respectiv urmările. Al doilea Arbitraj de la Viena este, de asemenea, o bornă de hotar. Condițiile create „de mica lume maghiară” pentru activitatea ecleziastică sunt total diferite față de perioada interbelică, motiv pentru care am decis ca tema să fie tratată până la încheierea administrației românești.

Resursele și metodologia cercetării

Sursa primară a tezei de doctorat o constituie arhiva Protopopiatului Reformat Mureș aflată în Arhiva de Colectare Târgu-Mureș a Eparhiei Reformate a Ardealului. Pe intervalul

1920–1940, fondul prezintă multe lipsuri. În cazul *registrelor ședințelor ordinare*, primul acoperă perioada 1925–1935, următorul a fost început în 1939. În cazul *ședințelor comitetului*, până în prezent avem cunoștință de două registre. Primul conține date ale ședințelor ținute între ianuarie-mai 1923, al doilea problemele dezbătute între noiembrie 1931 și februarie 1935. Pentru perioada studiată cunoaștem un singur *registru pentru probleme de juridice*, care conține spețele dezbătute în probleme de drept administrativ și disciplinare.

Seria cea mai completă și complexă a fondului este dată de *actele administrative*. Aceasta conține, pentru perioada interbelică, rapoartele protopopilor și prim notarilor, rapoartele în problemele legate de educației, audit și misiunea internă, respectiv registrele vizitațiunilor – care mai înainte au fost conduse separat. De asemenea, include și actele administrative ale protopopiatului pentru intervalul 1605–1930.

Cu puțin timp înainte de termenul de predare a tezei, a fost depistat un material documentar care acoperă anii 1930. Din acesta s-a reușit ordonarea și prelucrarea raportului protopopului pe mai 1933, respectiv registrele de vizitațiune pe anii 1933 și 1934. Din păcate rapoartele protopopului pe anii 1930–1931 și 1935 nu pot fi aranjate într-o ordine care să reflecte o imagine concretă. În continuare o parte din documentele protopopiatului sunt de negăsit. Ne exprimăm speranța că în urma cercetării și prelucrării arhivei vom depista în continuare alte documente pentru tema de față.

O parte a arhivei protopopiatului o constituie arhivele parohiilor. Acestea, în schimb, conțin puțin documente care interesează problemele protopopiatului. În urma divizării protopopiatului în anul 1927, o parte a parohiilor a intrat sub jurisdicția Protopopiatului Reformat al Becheciului. Din acest moment, arhiva protopopiatului este constituită în fond separat.

Între sursele utilizate amintim documentele din perioada 1920–1940 aflate în Arhiva Parohiei Reformate Târgu-Mureș, din care am utilizat în primul rând cele referitoare la vizitațiuni dar și cele cu privire la problemele de personal și anunțurile de deces.

O altă categorie de surse cercetate sunt fondurile arhivistice aflate în Arhiva Eparhiei Reformate a Ardealului. În primul rând documentele de factură administrativă și registrele ședințelor din Arhiva Comitetului Director, pe intervalul 1919–1940. Urmează documentele din Arhiva Episcopală, mai ales rapoartele și procesele-verbale ale vizitațiunilor canonice efectuate în Protopopiatul Mureș, respectiv acte de drept administrativ ale protopopiatului. Aceasta din

urmă – contrar așteptărilor noastre – nu conține acte relevante pentru problemele administrative ale protopopiatului.

Date importante pentru teza de față au fost obținute din publicații oficiale editate de cult, presa scrisă laică (cotidiane, săptămânale, lunare), respectiv din bibliografia relativă la tema tratată.

Planul de cercetare a fost determinat de temă și de împărțirea acesteia. În primul rând am stabilit capitolele principale ale tezei. După aceasta am trecut la cercetarea surselor arhivistice. Sursele arhivistice și conținutul și cantitatea acestora au stabilite subcapitolele respectiv întinderea acestora. Problemele au fost grupate tematic: administrative, vizitațiuni, de drept, școlare etc.

Paralele cu prelucrarea surselor arhivistice am trecut la adunarea și sistematizarea surselor editate; și acestea au fost grupate tematic.

După adunarea informațiilor, am început redactarea diferitelor subcapitole ale tezei. Problemele abordate au fost grupate tematic și ordonate cronologic. În cazul unei cantități mai mare de informații am optat pentru prezentarea sub formă statistică. Pentru o mai bună privire de ansamblu am optat pentru grafice și tabele. Date statistice respectiv documente importante de mai mare întindere au fost incluse în anexa tezei.

La sfârșitul fiecărui capitol am încercat să realizăm câte un rezumat, iar la sfârșit lucrarea se încheie cu concluzii finale.

Teza este împărțită în **șase capitole**.

În primul capitol este prezentată istoria Protopopiatului Reformat Mureș de la înființare până în secolul al XX-lea. În evul mediu parohiile din Scaunul Mureș au aparținut vicariatului de la Telegd. Populația majoritar maghiară a ținutului deja în secolul al XVI-lea a trecut la religia reformată. În acest proces un rol important a jucat comunitatea din Târgu-Mureș. Sub influența ideilor lui Luther, viața religioasă a locuitorilor orașului s-a transformat. Este verosimil, ca în această perioadă, populația maghiară a orașului și a zonei limitrofe să fi fost de confesiune luterană.

Însă reforma de influență elvețiană a câștigat teren și preoții participanți la sinodul ținut în noiembrie 1559 la Târgu-Mureș au luat poziție în favoarea împărțășaniei reformate. Cu acest

act a devenit evidentă împărțirea liniilor directoare luterană și elvețiană. Mai mult ca sigur că în această perioadă populația orașului și a zonei limitrofe era deja adeptă a principiilor reformate. Cu alegerea în funcția de episcop a lui Alesius Dénes (1571) a început procesul de organizare bisericească care, de fapt, a condus la formarea Protopopiatului Mureș. Episcopul luteran a dat dispoziții preoților aflați sub jurisdicția sa să se concentreze în capitle și să alege decani. Probabil că acum s-a înființat și capitlul din Târgu-Mureș, care a inclus majoritatea parohiilor fostei episcopii a Mureșului, respectiv parohiile reformate ale capitlului din Teaca.

Primul protopop al protopopiatului a fost Göcsi Máté. În anul 1579, a fost ales episcop. Nu știm cu exactitate câte din parohiile scaunului și ale comitatului s-au aflat sub jurisdicția capitlului din Mureș, dar cunoaștem numele protopopilor. În anul 1641, parohiile aflate în comitatele Cluj și Turda s-au desprins din Protopopiatul Mureș și au înființat Protopopiatul Gurghiu. Până în 1641, în *Matricula* sunt trecute numele a cinci protopopi: Göcsi Máté, Szilvási János, Batizi János, Kőrösi Pál și Tiszabecsi István. Borzási Péter a fost primul protopop care a avut în subordine numai parohiile din scaun.

În al doilea capitol am încercat să prezentăm organizarea și instituțiile Protopopiatului Reformat Mureș în prima parte a secolului al XX-lea.

Conform regulamentului din 1868, problemele la nivelul protopopiatului erau rezolvate prin intermediul adunării generale, al comitetului și al instanței de judecată. A fost păstrat statutul de președinte al protopopului. Acest regulament a fost preluat și pus în practică de Protopopiatului Mureș în anul 1915.

Adunarea generală protopopială este organul reprezentativ al drepturilor individuale ale protopopiatului. Președintele acesteia era protopopul, iar vicepreședintele prim notarul. Nu s-a aplicat președinția dublă (protopop–prim pretor), existentă în cazul bisericii reformate din Ungaria. Adunarea era formată din preoții ordinari și cei afiliați, profesorii și învățătorii, respectiv reprezentanții laici ai protopopiatului. Drepturile și obligațiile membrilor erau reglementate cu exactitate.

În Protopopiatul Mureș adunările generale au fost convocate anual, până în anul 1935, după care la fiecare doi ani. Cauza principală a amânării adunărilor a fost interdicția impusă de autoritățile statului. Adunările se desfășurau în baza unei ordine de zi. Aceasta a inclus rapoartele protopopului și prim notarului, aducerea la cunoștință a ordinelor emise de forul superior,

rapoartele de audit, ale consilierului pentru educație, ale casierului; respectiv propunerile consiliului și comitetului în aria problemelor trecute pe ordinea de zi. Adunarea generală avea și atribuția de alegere a dregătorilor protopopiatului! Despre întreaga desfășurare a adunării generale se întocmea un proces-verbal; spre deosebire de practica din prezent, cu întocmirea procesului-verbal era însărcinat ajutorul de notar.

Consiliul protopopial este organul de conducere al protopopiatului. Funcția de președinte revine protopopului. Membrii ajungeau în consiliu din oficiu (protopopul, prim curatorul, prim notarul, curatorul) și în urma alegerilor (6 clerici și 6 laici). Consiliul era convocat lunar, în mod excepțional trimestrial. Între două adunări generale, consiliul supraveghea între altele problemele legate de avutul bisericii, construcțiile și cele spirituale. Verifica și aproba bilanțurile contabile, confirma consilierii și dispunea începerea procedurilor disciplinare. Analizarea spețelor și pronunțarea sentințelor erau atributul judecătoriei protopopiale. Această instituție, în calitate de primă instanță, a judecat problemele administrative aflate în litigiu respectiv problemele disciplinare ale protopopiatului; în calitate de instanță de apel, a judecat recursurile de la judecătoriile parohiale în probleme disciplinare și a dat verdicte. Membrii judecătoriei protopopiale erau formați din judecătorii consiliului (6 clerici și 6 laici), numiți din oficiu sau aleși, respectiv procurorul protopopial.

Corpul de control al protopopiatului era vizitațiunea canonică care, o dată la trei ani, dar la nevoie chiar și de mai multe ori pe an, putea efectua control. Întinderea teritorială a impus împărțirea protopopiatului în trei cercuri de vizitațiune canonică. Din cauza sistemului de rotație, verificarea parohiilor se efectua și prin rapoarte anuale. De regulă, vizitațiunea canonică dura o săptămână. Au fost cazuri în care comitetul a efectuat vizitațiunea, fiind împărțit în două. Compoziția comitetului era foarte variabilă, dar în mod obligatoriu trebuia să fie prezent președintele și un auditor. Reprezentanții laici rar erau prezenți la vizitațiuni. Parohia protopopului se controla în prezența prim notarului și a prim curatorului. De mai multe ori s-a întâmplat ca într-o zi să fie controlate două parohii. Exista o diferență între controalele efectuate înainte de amiază și după amiază. În primul caz, caremonia de primire a fost urmată de slujbă și ședința prezbiterială. Se încheia cu efectuarea controlului. În al doilea caz, se efectua controlul, urma ceremonia de primire, slujba și ședința prezbiterială. Despre efectuarea vizitațiunii canonice se întocmea proces-verbal. În ultima parte a capitoului am prezentat dregătorii și funcționarii cu atribuțiile lor, de la protopop la responsabilul cu împărțirea presei. În cazul lor

putem să constatăm că terminologia epocii nu întâmplător îi numește pe dregători funcționari, deoarece pentru munca depusă au fost retribuiți.

În concluzie putem să afirmăm că organizarea Protopopiatului Reformat Mureș a respectat statutele bisericii. Regulamentul protopopial publicat în anul 1915, în această privință, totuși, comportă o unicitate. Din cauza întinderii teritoriale conține caracteristici proprii. A avut trei cercuri de vizitațiune canonică, două cercuri de control al școlilor și două cercuri de audit. Cu introducerea programului de misiune internă – în vederea unei mai bune acoperiri teritoriale – au fost formate două cercuri de misiune internă. Această organizare binară a protopopiatului a funcționat până la divizarea din anul 1927.

În capitolul al treilea este prezentată vizitațiunea generală. Statutele bisericii prevedeau vizitațiunea generală, care trebuia efectuată o dată pe an de către episcop. Înainte de perioada analizată, ultima vizitațiune generală în protopopiatului a avut loc în anul 1872. Pe marginea acesteia am prezentat procesul în urma căruia congregațiile orășenești (și cea din Târgu-Mureș) au devenit subiect al vizitațiunii generale episcopale.

În perioada interbelică, episcopul Nagy Károly a fost primul care a intenționat să viziteze enoriașii protopopiatului. Din cauza decesului acestuia vizitațiunea generală a fost amânată. Episcopul Makkai Sándor, după divizarea protopopiatului, a efectuat două vizitațiuni generale (1927 și 1928).

Pregătirile pentru organizarea vizitațiunii generale erau dirjate de conducerea protopopiatului. Ca prim pas, în regiunea vizată, au fost ținute vizitațiuni canonice din partea protopopului prin care enoriașii parohiilor erau pregătiți pentru vizitațiunea generală a episcopului. Despre situația parohiilor se înainta raport și episcopiei.

Programul de desfășurare finalizat de eparhie cuprindea ordinea parohiilor vizitate, festivitățile anunțate de parohii (așezarea pietrelor de temelie, sfințirea bisericilor, clopotelor, școlilor) și planul de lucru al vizitațiunii. Cuprindea dispoziții și în legătură cu obligațiile protopopului și ale parohiilor, referitor la cazarea și asigurarea meselor. Programul finalizat era remis și parohiilor.

Comitetul de vizitațiune era format din reprezentanți ai eparhiei și ai protopopiatului. În timpul celor două vizitațiuni generale, în afară de episcop au fost prezenți prim notarul eparhial,

directorul general, auditorul eparhial, consilierul pentru educație, consilierul juridic și secretarul eparhial. Protopopiatul a fost reprezentantă de protopop, prim notar și prin procurator.

Comitetul de vizitațiune a fost primit în fiecare parohie, într-o ordine prestabilită anterior, într-un cadru festiv de reprezentanții autorităților de stat și conducerea parohiei. În funcție de programare, aproape în fiecare zi, a avut loc câte o vizitațiune înainte de amiază și după amiază. În ambele cazuri controlul efectuat a fost urmate de slujbă, primirea oficialităților și ședințe prezbiteriale. După aceasta, episcopul efectua vizite oficiale sau a luat parte la festivități și recepții.

În timpul slujbelor membrii comitetului au slujit cu rândul, episcopul cu fiecare ocazie spunea rugăciunea și-și dădea binecuvântarea. În cadrul procesiunii religioase se efectua sfințirea obiectelor din biserică, clădirilor, respectiv aveau loc botezuri; toate programate din timp pentru acest eveniment de excepție.

Punctul central al vizitațiunii generale era controlul bisericii/parohiei. În cadrul acestuia erau verificate viața religioasă a parohiei, problemele școlare, situația averii și problemele administrative ale parohiei. În același timp, membrii comitetului au ținut consfătuiri, conferințe care au avut menirea să facă mai dinamică activitatea de misiune internă a parohiei. Rezultatele controlului au fost anunțate în cadrul ședinței prezbiteriale. Despre vizitațiune se întocmea proces-verbal, în care erau trecute toate etapele și constatările făcute în timpul vizitei.

În concluzie, putem afirma că vizitațiunea generală, în ciuda cadrului spectaculos în care se desfășura, avea un rol de întărire și de impulsioneare. În multe cazuri, a scos în față greșelile și neglijențele membrilor clerului și ale credincioșilor. În ciuda acesteia, în puține cazuri s-a ajuns la aversiuni. Pe lângă îndrumări și sfaturi, pentru remedierea greșelilor a căutat soluții și a dat indicații. Aceasta reiese și din rapoartele preoților despre efectele vizitațiunii generale. Dar trebuie subliniat faptul că aportul pozitiv al vizitațiunii generale nu s-a putut menține pe termen lung.

Capitolul al patrulea este dedicat administrației bisericii. În legătură cu problemele administrative ale Protopopiatului Mureș putem afirma că erau pe mai multe niveluri. Problema cea mai complexă a fost divizarea protopopiatului, deoarece din cauza întinderii teritoriale administrarea acestuia devenea tot mai problematică. Divizarea s-a efectuat în anul 1927. Pe teritoriul protopopiatului, în această perioadă, s-au format numai trei parohii mamă, cu tot atâtea

posturi noi pentru preoți. Această situație arată lipsa de vigurozitate a filialelor. În schimb era prea mare numărul locurilor vacante ale preoților și învățătorilor, iar ocuparea acestora prezenta o dificultate permanentă. În spatele locurilor vacante de obicei au stat problemele de natură financiară. Congregațiile nu au putut sau nu au dorit să asigure traiul potrivit pentru preoți și învățători. S-a încercat rezolvarea problemei preoților prin introducerea *dislocatio*. Mobilitatea mare a personalului bisericesc este arătat și de numărul încorporărilor. Ajutorarea văduvelor, orfanilor și a pensionarilor a ridicat probleme majore, în primul rând din cauza restanțelor la fondurile de pensii și ale sedrilei orfanale.

În cadrul serviciului religios, în centrul cercetărilor au stat respectarea sau ignorarea slujbelor de duminică sau a celor cu ocazia sărbătorilor, efectuarea serviciilor cotidiene. O problemă importantă a reprezentat urmările *reformei slujbelor*, introdusă în anul 1933. Cu tot efortul depus de protopop pentru unificare, reforma a divizat parohiile protopopiatului. În schimb, înnoirea practicii confirmării a avut efecte pozitive.

În cazul vieții religioase putem constata faptul că în multe parohii s-a putut constata un proces de degradare morală. În primul rând, în comunitățile cu confesiuni mixte s-au practicat obiceiuri contrare învățăturilor reformate (iluminație, pelerinaje, sfințirea casei). Din cauza căsătoriilor mixte, numărul celor care au părăsit religia reformată a fost mare. În anumite zone și influența sectelor a fost importantă.

În vederea înnoirii vieții spirituale religioase, episcopia a elaborat și a introdus un program pentru efectuarea misiunii interne. Din multiple activități prevăzute, succese mai mari s-au obținut prin școala de duminică, slujbele pentru copii și familii, cercuri de biblie, serate religioase și citiri. Activitățile la nivelul asociațiilor, introduse mai târziu, s-au bucurat de rezultate variabile. Dintre acestea asociația de femei – în primul rând pe terenul îngrijirii orfanilor și a săracilor – a fost cea mai eficace. Activitatea asociațiilor pentru tineret și ale celor pentru bărbați au fost interzise rapid de către autoritățile statului. Pe teritoriul protopopiatului, în cadrul programului de misiune internă s-au organizat numeroase conferințe, accentul principal fiind pus pe instruirea colegilor laici și a conducătorilor.

Referitor la problema administrativă putem să afirmăm că deciziile luate de protopopiat au servit interesele parohiilor și congregațiilor, deoarece scopul a fost oficierea regulamentară și fără interferențe a slujbelor, creșterea vieții spirituale a parohiilor și credincioșilor.

În capitolul cinci ne-am ocupat de problemele de drept administrativ și disciplinare ale protopopiatului. Judecătoria protopopială a fost instituția menită a soluționa problemele de natură disciplinară. Cu toate acestea, s-a căutat soluționarea plângerilor adresate oficiului protopopiatului de către comitetul protopopial. Dacă în timpul cercetărilor s-au constatat abateri care contraveneau legislației bisericești, atunci speța era transferată judecătoriei protopopiale.

Legislația bisericească clasifica problemele de natură juridică în două mari categorii: problemele de drept administrativ și problemele disciplinare.

Pentru intervalul studiat, în documentația arhivistică incompletă, am depistat 25 de cazuri pentru problemele de drept administrativ și 38 de cazuri pentru problemele disciplinare, deși știm că au fost mult mai multe.

În cazul problemelor de drept administrativ, cazurile s-au referit la alegeri, achitarea drepturilor salariale și probleme financiare. De fiecare dată, autorii plângerilor înaintate au fost persoane sau grupuri care nu erau mulțumite cu alegerea unui preot, învățător sau curator, și care ar fi dorit să impună altă persoană ori o altă orientare. În cazul în care în cursul cercetărilor se constatau abateri, rezultatele alegerilor erau anulate. Numărul alegerilor în cazul căror s-au constatat abateri a fost mic. În legătură cu cauzele referitoare la retribuirea personalului, în mare parte parohiile nu respectau obligațiile asumate în contracte privind salarizarea preoților, învățătorilor, cantorilor. Enoriașii au ajuns să aibă datorii imense pe care nu doreau să le achite. S-au răsculat împotriva achitării datoriilor și au înaintat plângeri neconforme cu realitatea împotriva preotului, învățătorului. Majoritatea cazurilor de natură disciplinară tot de aici au rezultat. Cazurile referitoare la abateri financiare au avut un substrat real. Angajații erau pedepsiți în funcție de paguba materială cauzată.

În cazul problemelor de natură disciplinară cercetările se efectuau în urma plângerilor înaintate sau în urma sesizării din oficiu. În acest caz diferențiem patru grupuri țintă. Preoții, învățătorii și curatorii puteau fi pedepsiți pentru abateri la îndatoririle de serviciu și nerespectarea dispozițiilor date de forurile superioare. În cazul prezbiterilor și a problemelor colective erau pedepsite răzvrătirile și împătrivirile față de biserică. Pedepsele acordate variau pe o scală largă. Pe lângă dojeniri, dezaprobări, amenzi în bani, în multe situații s-a ajuns la îndepărtarea din funcție a persoanelor vinovate. Activitatea prezbiteriilor ajungea să fie suspendată sau chiar

dizolvată. În cazul unor acuzații nefondate, persoanele cercetate au fost achitate; au fost situații în care s-a reușit împăcarea părților.

În majoritatea cazurilor, împotriva deciziilor date de judecătoria protopopială s-a înaintat recurs. Lipsa materialului arhivistic nu permite urmărirea recursului decât în puține cazuri. În baza acestora putem afirma că judecătoria eparhială confirma sentința pronunțată de judecătoria eparhială.

În rezumat putem să afirmăm că în perioada studiată judecătoria protopopială a funcționat eficient și cu prudență. Asta cu atât mai mult cu cât în această perioadă dificilă, comportamentul nedemn al dregătorilor, funcționarilor și al enoriașilor, problemele divergente ivite în relația cu biserică sau între persoane, trebuiau păstrate în niște cadre potrivite.

Ultimul capitol este dedicat problemei școlare. În acest capitol am prezentat educația confesională reformată în perioada interbelică. Cu rădăcinile în secolul al XV-lea, sistemul de educație a asigurat în cadrul confesiunii reformate educația de masă și formarea elitelor. La începuturi, învățătorii nu erau absolvenți ai școlilor vocaționale specializate. Începând cu secolul al XVIII-lea și congregațiile au început să solicite serviciile oferite de învățători. Întregul proces de învățământ era reglementat de legi laice și bisericești.

La pragul dintre secolele XIX și XX, Protopopiatul Mureș a avut o rețea extinsă de școli confesionale. În urma Primului Război Mondial și a noii puteri statale instalate, sistemul de educație confesională a suferit pierderi considerabile și a fost nevoit să se transforme respectiv să se adapteze în urma constrângerilor.

Deja în perioada de tranziție, care a ținut până în 1920, au început abuzurile instituțiilor oficiale românești. Acum responsabilii școlilor au depus eforturi pentru suplinirea lipsurilor aproape permanente; în multe locații procesul de predare era suspendat din cauza epidemiilor și a administrației militare.

După 1920, din partea conducerii politice românești s-au intensificate eforturile depuse în vederea anihilării rețelei școlare care funcționa în limba maghiară. În urma reformei agrare, bisericile au pierdut majoritatea pământurilor avute în proprietate; parte din veniturile acestora asigura nevoile financiare ale sistemului de educație. Statul român a adoptat hotărâri restrictive privind învățătorii și școlile confesionale. Învățătorii au fost forțați să depună jurământ și să

sustină examen de competență în limba română. Au fost anulate toate măsurile de sprijini de care au beneficiat sau au avut dreptul să beneficieze până atunci. Pentru menținerea sistemului de educație respectiv asigurare mijloacelor de trai pentru învățători, în anul 1922, biserica a introdus impozitul universal datorat bisericii. Această măsură a dus la apariția unui curent de aversiune din partea credincioșilor. În întreaga perioadă tratată, problema asigurării retribuției învățătorilor a fost permanentă, iar din cauza lipsurilor financiare la nivelul parohiilor, conducerea protopopiatului s-a confruntat cu un uriaș deficit financiar, care a persistat până la sfârșitul anilor `30. În ciuda programei școlare românești din 1923, a activității restrictive a revizorilor școlari, a dezinteresului sau a deselor împotriviri din partea credincioșilor, sistemul de educație confesională a rămas funcțional și a fost capabil să prezinte și rezultate remarcabile.

În baza capitolelor tezei am formulat următoarele concluzii:

1. Structura și organizarea protopopiatului a urmat liniile directe stabilite de statutele și legile bisericii din Ardeal. Spre deosebire de organizarea din Ungaria, nu s-a utilizat principiul dublei președinții (protopop – prim curator/curator); protopopul a păstrat rolul conducător. Funcția de președinte al instituțiilor protopopiatului (adunarea generală, comitet, judecătorie) a fost îndeplinită de protopop. Înlocuitorul acestuia a fost prim notarul. Protopopiatul a avut propriul regulament, unic, care stabilea ordinea și funcționarea internă. În cazul dregătorilor putem constata că pentru serviciile prestate erau remunerați, motiv pentru care în această perioadă sunt amintiți ca funcționari.

2. Vizitațiunea generală nu a însemnat numai vizita obligatorie a episcopului. În perioada interbelică a avut mai mult rolul de a oferi sprijin spiritual enoriașilor. În urma vizitațiunii a fost inițiată activitatea misiunii interne în 224 de parohii (asociația de femei, școala de duminică). Aport important al vizitațiunii generale au reprezentat rapoartele de situație întocmite de preoți despre efectul vizitațiunii. Acestea prezentau părerea congregației despre vizitațiunea generală, activitatea comitetului.

3. Divizarea protopopiatului a ușurat întreaga activitate de conducere a Protopopiatului Mureș. S-a asigurat o privire mai amplă asupra vieții spirituale a parohiilor, care în această perioadă a fost destul de frământată. Limita sensibilă între înnoirea spirituală oferită în urma activității misiunii interne și tradiții în multe cazuri a fost trecută în ambele sensuri. Interacțiunea

între comunitățile reformate și cele aparținătoare altor confesiuni s-a conturat pregnant. Eșecul reformei de unificare a slujbei nu a avut un efect benefic asupra parohiilor protopopiatului.

4. Comitetul protopopial a avut atribuții în domeniul administrativ și juridic. A soluționat cazurile mărunte fără a le declina în favoarea judecătoriei în probleme administrative. În schimb, în cazurile disciplinare a avansat numai propuneri. La originea majorității plângerilor de natură administrativă au stat refuzul achitării impozitului universal, a salariilor proșilor și învățătorilor. De aici au rezultat pedepsele colective. Problemele de natură disciplinară au vizat mai ales prezbiterii, dar au fost cazuri în care au fost judecați preoți și învățători. În lipsa materialului documentar problemele legate de procesul de recurs nu au putut fi urmărite.

5. Educația confesională a fost un fundament de bază pentru supraviețuirea comunităților reformate maghiare. Deși statul a depus eforturi considerabile pentru anihilarea acesteia, a reușit să asigure în continuare educația în limba maghiară. Introducerea impozitului bisericesc universal a scos în evidență posibilitățile materiale ale congregațiilor și atitudinea acestora față de educație. În multe situații congregațiile nu s-au putut identifica cu situația învățătorilor, astfel că au urmărit cu nepăsare situația precară a acestora. Cu toate suferințele îndurate de corpul învățătorilor, aceștia au putut prezenta la bilanț rezultate remarcabile. Cu întregul efortul depus, gravele probleme de natură financiară nu au putut fi remediate de conducerea protopopiatului.